

Жиноят Процессида Прокурорнинг Ролининг Хусусиятлари

Раззоқов Самандар Эгамбердиевич

Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети мустақил изланувчиси

Аннотация: прокурор jinoyat protsessining asosiy ishtirokchilaridan biridir, chunki jinoyat protsessining barcha bosqichlarida u jinoiy protsessual faoliyatni amalga oshiradi. Maqolada sudgacha bo'lgan bosqichda ham, sud jarayoni bosqichida ham prokurorning vazifalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, muallif o'z maqolasida qonun chiqaruvchi tomonidan qabul qilingan o'zgarishlarga hali ham noaniq bo'lgan olimlarning xulosalarini tahlil qiladi.

Калит so'zlar: prokuror, jinoyat protsessi, prokurorning vazifalari.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 143-моддасига кўра, “Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қонунларнинг аниқ ва бир хилда бажарилиши устидан назоратни Ўзбекистон Республикасининг Бош прокурори ва унга бўйсунувчи прокурорлар амалга оширади.”¹.

Замонавий жамиятда жиноят процессида прокурорнинг роли юқори ижтимоий шартлиликка эга бўлиб, у бир қатор омилар билан белгиланади. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ-158-сон Фармони билан тасдиқланган «Ўзбекистон-2030» Стратегиясининг 84-мақсади “Конституция ва қонунларнинг устуворлигини таъминлаш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг ишончли ҳимоя қилинишини таъминлашни суд-ҳуқуқ ислохотларининг бош мезонига айлантириш”² деб номланганлиги бугунги ислохотлар даврида жиноят процессуал фаолиятда ҳам қонунийликка риоя этилишини назорат этиш функцияларининг самарадорлигини ошириш зарурлигини тақозо этади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 33-моддасига кўра прокурор жиноят иши кўзғатилган пайтдан то у тугагунга қадар жиноят процессининг иштирокчиси ҳисобланади. Прокурор қонунийликни назорат қилади ва жиноят процессида фуқаролар, жамият ва давлатнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларининг амалга оширилишини таъминлайди.

Жиноят процессида прокурор фаолиятининг самарадорлигини кўп жиҳатдан унинг ҳуқуқий мақоми билан белгиланади. Бу ҳақида нуфузли ҳуқуқшунос Б.Х.Пулатов таъкидлаганидек, “...прокурорга ишонч унинг профессионаллиги, мустақиллиги ва ҳолислиги асосида шаклланади”³. Шунинг учун жиноят процессида прокурор ролининг ижтимоий шартлилиги нафақат қонуний белгиланган функцияларни бажаришни, балки жамоатчиликнинг адолатга бўлган ишончини таъминлашни ҳам ўз ичига олади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. –Т., 2023. \\<https://lex.uz/docs/6445145>

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ-158-сон Фармони билан тасдиқланган «Ўзбекистон — 2030» Стратегияси \\[Қонунчилик маълумотлари миллий базаси](#), 12.09.2023 й., 06/23/158/0694-сон

³ Пулатов Б.Х. Прокурор назорати. – Тошкент: «Ўзбекистон». 2009. -Б.79-81

Бундан ташқари, жиноят процессида прокурор ҳуқуқий мақомининг ижтимоий шартлилиги фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишни таъминлаш билан ҳам боғлиқлигини таъкидлаш лозим. Таниқли олим Ф.Х.Рахимов таъкидлаганидек, “...жиноят процессида прокурор қонун устуворлиги ва жамоат хавфсизлигининг асосий кўриқчиси бўлиб, унинг ролини жамият учун ниҳоятда муҳимдир”⁴. Шунинг учун жиноят процессида прокурор фаолити нафақат давлат айбловини қувватлаш, балки жиноят процессида қонунийликни таъминлашга хизмат қилишдан иборатдир.

Ҳуқуқшунос олималар З.Ф. Иноғомжонова ва Г.З. Тўлагановаларнинг фикрича, “прокурор жиноят процессининг энг фаол иштирокчиларидан бири бўлиб, фақат у жиноят иш юритувининг барча босқичларида, яъни жиноят ишини кўзғатиш босқичидан то шахсга нисбатан чиқарилган суднинг ҳукми кучга киритилгунга қадар иштирок этади. Прокурор барча жиноят ишлари кўрилишига бошчилик қилиб, ишлар бир босқичдан кейингисига ўтишида муҳим вазифаларни адо этади. Шу билан бирга, унинг процессуал ҳолати ҳам турли босқичларда турлича кўринишга эга бўлади”⁵.

У.Абдуолимовнинг фикрича, “...прокуратуранинг мақомини ошириш, унинг функцияларини ва мажбуриятларини тўғри белгилаш, ушбу идорада хизматни ўташнинг аниқ тартибини ўрнатиш, фаолиятга замонавий илғор тажрибаларни жорий этиш, фаолият самарадорлигини ошириш каби муҳим масалаларни қонунга киритиш ҳамда реал амал қилишини таъминлаш ҳозирда бирламчи долзарб вазифа ҳисобланади”⁶.

Ҳуқуқий демократик давлат куриш учун қонун устуворлигини таъминлашда қонунларни аниқ ва оғишмай бажариш фуқаролар, ташкилотларнинг ҳуқуқлари ҳамда қонун билан кўриқланадиган манфаатларининг ҳимоя қилинишидек муҳим вазифаларни амалга оширишда прокуратура идораларининг аҳамияти катта. Прокуратура идораларининг фаолияти прокурорнинг жиноят процессидаги иштироки, прокурорнинг процессуал мақоми, процессуал мажбурлов чораларини қўллашдаги иштироки “Прокуратура тўғрисида”ги қонунда, “Жиноят-процессуал кодекси”да кўрсатилганидек, қонуннинг устуворлигини ҳар томонлама қарор топтиришга, ҳуқуқ тартиботни мустаҳкамлашга, жиноят процессида одил судловни амалга оширишга кўмаклашиш, суриштирув ва дастлабки тергов органлари устидан прокурорнинг назорати, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси билан мустаҳкамланган инсон ва фуқаронинг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, шахсий ҳуқуқлари ҳамда эркинликларини, ҳуқуқларини ғайриқонуний тажовузлардан муҳофаза қилишни таъминлашга қаратилгандир.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 118-моддасида “Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қонунларнинг аниқ ва бир хилда бажарилиши устидан назоратни Ўзбекистон Республикасининг Бош прокурори ва унга бўйсунувчи прокурорлар амалга оширади”, дейилган. Унга мувофиқ прокурорларнинг бу вазифани бажаришларини ҳажми ва мақоми жуда кенгдир.

Шу туфайли прокурорларни назорат соҳаларини бир қадар муҳим йўналишларини қонун билан белгилаб берилиши жуда тўғри ҳал этилган. Агар шундай йўл тutilмаганда прокурорлар назорат объектларини ҳар-ҳил ва кўп тармоқли эканидан асосий эътибор беришлари лозим бўлган соҳаларни аниқ билмасдан барча прокурорлар ўз билганларига, билим ва тажрибасидан келиб чиқиб назорат объектларини белгилаб иш тутган ва бундан прокуратура органларини фаолияти ўз самарасини бермаган бўлар эди.

“Прокуратура тўғрисида”ги қонуннинг 4-моддасида прокуратура органлари фаолиятининг асосий йўналишлари белгиланган бўлиб, бу йўналишларни аҳамиятини кўрсатиш, ҳамда прокурорнинг процессуал мажбурлов чораларини қўллашдаги иштироки, унинг ваколатлари,

⁴ Рахимов Ф. Х., Валижонов Д. Д., Актуальные вопросы совершенствования международного сотрудничества органов прокуратуры Республики Узбекистан || <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnye-voprosy-sovershenstvovaniya-mezhdunarodnogo-sotrudnichestva-organov-prokuratury-respubliki-uzbekistan>

⁵ Иноғомжонова З.Ф., Тулаганова Г.З. Жиноят процесси муаммолари: Ўқув қўлланма. Т.: ТДЮИ, 2006. Б. 94.

⁶ Абдуолимов У.Х. Прокуратура органларининг давлат механизмида тутган ўрни ва фаолиятининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш юзасидан айрим мулоҳазалар Academic Research in Educational Sciences. 2022. Volume 3. Issue 2, https://t.me/ares_uz Multidisciplinary Scientific Journal

ундаги расмийлаштириладиган ҳужжатларининг аҳамияти, бунда мавзунинг долзарблигини белгиловчи омиллардан биридир. Ушбу йўналишларни ҳамда прокурорнинг айрим процессуал мажбурлов чораларини алоҳида-алоҳида кўрсатиб ўтишимиз унинг долзарблигини янада яққол кўрсатишга хизмат қилади.

Вазирликлар, давлат кўмиталари, идоралар, фуқароларни ўзини-ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, ҳокимлар ва бошқа мансабдор шахслар, ҳарбий қисмлар томонидан қонунларнинг ижро этилиши устидан назорат қилиш прокуратура фаолиятининг энг асосий йўналишларидан бири бўлиб, у нафақат қонунларга риоя этилиши устидан назорат, балки жинойтчиликнинг ҳар қандай кўринишларига барҳам беришнинг энг сермахсул чораси бўлиб ҳисобланади.

Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминланиши устидан назорат фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясида белгилаб қўйилган ҳуқуқ ва эркинлари поймол этилишига йўл қўймаслик унинг асосий вазифаси ҳисобланади.

Тезкор-қидирув, суриштирув ва дастлабки терговда прокурорлар фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва манфаатларини таъминланиши, жинойт ишини қўзғатиш ва уни рад этиш тўғрисидаги қарорлар, жинойтлар тўғрисидаги тушган ариза ва хабарларни қабул қилиш, рўйхатга олиш, ҳал этишнинг қонунийлиги, тезкор-қидирув ишлари, суриштирув ва тергов олиб борилишининг қонунийлиги, айблов хулосаси билан келган ишлар ва бошқа турли процессуал ҳаракатларнинг бажарилишининг қонунийлиги устидан назоратни амалга оширадилар ва айрим жинойтлар бўйича дастлабки терговни ҳам амалга оширадилар.

Гумон қилинувчи ёки айбланувчиларга нисбатан қамоққа олиш ёки уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш юзасидан илтимоснома қўзғатиш, айбланувчини қамоқда сақлаш муддатини узайтириш юзасидан илтимоснома қўзғатиш, тергов муддатини узайтиришга рухсат бериш, терговни ҳар томонлама ва холисона бўлиши тўғрисида процессуал қонун талаблари оғишмай бажарилишини таъминлаш билан бир қаторда, фуқароларнинг Конституция билан кафолатланган ҳуқуқларини бузилишига йўл қўймаслик, шахс эркинлиги ва унинг турар жойлари дахлсизлиги, айбланувчиларнинг ҳимоя ҳуқуқлари ҳамда қонунда кўрсатилган бошқа ҳуқуқларини таъминлаш устидан назоратни олиб бориш, прокурор суд муҳокамисида қатнашиб, бир қанча ваколатларини ҳам амалга оширади, буларнинг барчаси прокурорларнинг ваколатлари доирасига киради.

Мамлакатимиз ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари, жумладан, прокуратура органлари барқарорлик, осойишталик, бунёдкорлик ва жамият тараққиётининг ишончли таянчига айланди. Ислоҳотлар ҳеч қачон ортга қайтмайдиган жараёнга айланган бугунги шароитда қонун устуворлигини, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, давлат ҳокимияти асосларини мустаҳкамлаш уларнинг энг муҳим вазифаси бўлиб қолди. Прокуратуранинг жинойтчиликка қарши кураш органлари билан ҳамкорлиги самарадорлигини ошириш заруратини ҳаётимиздаги ўзгаришларнинг ўзи тақозо этмоқда. Айтиш мумкинки, ана шу масъулиятли вазифани муваффақиятли амалга оширишда прокуратуранинг мувофиқлаштирувчилик роли яққол сезилмоқда ва тобора ортиб борапти. Жинойтчиликнинг олдини олишдаги ҳамкорлик самараларини мамлакатимиз фуқароларининг турмуш тарзида рўй бераётган ижобий ўзгаришларда, халқимизнинг эркин ва фаровон ҳаёт кечиришида, одамларнинг бу органларга ишончи янада мустаҳкамланаётганида кўриб, ҳис қилиб турибмиз. Амалиётдан шу нарса яхши маълумки, жинойтни фош этиб, жазо тизимини қўллашдан кўра, унинг олдини олиш давлат учун ҳам, жамият учун ҳам ҳар томонлама афзал ва фойдалидир.

Прокуратуранинг энг устувор вазифаларидан бири фуқароларни қонунга ҳурмат руҳида тарбиялашдир. Қонун устуворлигини таъминлаш, шахс, оила, жамият ва давлатнинг ҳуқуқ ва манфаатлари муҳофазасини кучайтириш, аҳолини ҳуқуқий маданияти ва ҳуқуқий онгини ошириш фуқароларни қонунга бўйсунтириш ва ҳурмат қилиш руҳида тарбиялаш – бу ривожланган бозор иқтисодиётига асосланган чинакам демократик, ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамият куришнинг нафақат мақсади, балки унинг воситаси, энг муҳим шарт

ҳисобланади.

Демак, ҳуқуқий демократик давлат барпо этишнинг асосий шартларидан бири – бу кишиларда қонунга нисбатан ҳурмат ҳиссини тарбиялашдан иборат. Қонунни ҳурмат қилиш – демократиянинг ажралмас белгисидир. Айни вақтда демократиянинг ўзи ҳам қонунга мустаҳкам таянмас экан, муваффақиятли ривожлана олмайди.